

J.-L. Kupper, *Raoul de Zühringen, évêque de Liège, 1167-1191. Contribution à l'histoire de la politique impériale sur la Meuse moyenne* (Académie royale de Belgique. Mémoires de la classe des lettres, 2e série LXII, ii; Brussel, 1974, xxxvm + 230 blz.).

Men kan zich afvragen of het nog wel veel zin heeft om een werk te bespreken dat men als recensent pas vier jaar na het verschijnen toegezonden kreeg, en dat bovendien onmiddellijk de nodige belangstelling heeft gekregen. Prof. J. Baerten van de Vrije Universiteit te Brussel publiceerde al in 1976 een uitvoerige replek in het *Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis*, LIV (1976) 1109-1122 waarbij de aandacht werd toegespitst op wat Kupper had verteld over de relatie tussen het graafschap Loon en het prinsbisdom Luik. Ikzelf inspireerde mij op de resoluten van Kupper's boek in de *Winkler Prins geschiedenis van de Nederlanden*, I (1977), toen ik aandacht besteedde aan de relaties van de roomse keizers met de Nederlanden, inzonderheid Luik. Hiermee wil ik aanduiden dat er belangstelling voor het werk bestaat en dat het dus niet nodig is om via een recensie het werk aan het belangstellend publiek bekend te maken. Het komt ons voor dat een korte presentatie van het werk volstaat voor hen die het toch nog niet zouden kennen. Kupper bestudeert de figuur van de Luikse prins-bisschop Radulfus van Zahringen, die er regeerde tussen 1167-1191. De data zijn dus ruim parallel met die van de regering van keizer Frederik I Barbarossa. De band is meteen gelegd. Frederik heeft geprobeerd om de aangetaste positie van de rijkskerk na het concordaat van Worms (1122) weer te versterken. Daarvoor werd een machtsstrijd uitgevochten. Men zag te Luik en in de omgeving van paus Alexander III node een creatuur van de keizer, op de zetel van de heilige Lambertus komen. Voor de nieuwe bisschop was dit trouwens maar een troostprijs: hij had een verkiezing tot aartsbisschop van Mainz gemankeerd. Het is niet nodig hier in details te treden. Laat het volstaan met erop te wijzen hoe Frederik eerst niet zo erg ingenomen was met de clericus, nadien wel, gewoon als een gevolg van de machtsverhouding tussen de beide families van de Hohenstaufen en van de Zahringen, die in Zuid-Duitsland en Zwitserland aan een machtig territoriaal complex werkten.

Kupper heeft in zijn boek dan ook de biografie gezien als een reeks diptieken waarin de wederzijdse belangen scherp in het oog werden gehouden: de twee families tegenover mekaar, de bisschop tegenover Luik, keizerlijke macht tegenover Lotharingische macht. Dit aspect 'l'effacement du pouvoir impérial' vormt het laatste deel van het werk: de opvolging van Radulf in 1191, en de dood van Hendrik VI enkele jaren later, waren episodes die de deemstering van de keizerlijke aanwezigheid in de Maasvallei illustreren.

Het werk is bijzonder aangenaam gepresenteerd: een biografie, niet om de biografie, maar als een illustratie voor een ruim maatschappelijk verband. Het is een typisch werk van de soliede mediëvistische traditie aan de universiteit te Luik. Enkel het constant gebruik van de uitdrukking 'espace beige' doet anachronistisch aan.

L. Milis

P. A. Henderikx, *De oudste bedelordekloosters in het graafschap Holland en Zeeland* (Hollandse Studiën, X; Dordrecht: Historische vereniging Holland, 1977, ix + 249 blz., f50,-, geen ISBN-nummer).

De auteur van dit onderzoek naar de oudste bedelordekloosters in het graafschap Holland en Zeeland, P. A. Henderikx, heeft willen nagaan, of voor de Hollandse en Zeeuwse steden de twee hypothesen van Le Goff opgaan: a) is er een vast en omkeerbaar verband tus-

sen het stad-zijn van een nederzetting enerzijds en de aanwezigheid aldaar van een bedelordeklooster anderzijds? en b) vestigden de bedelmonniken zich bij voorkeur tussen de nieuw ingekomen bewoners, dus in de voorsteden? Al spoedig bleek alleen de eerste vestigingstijd (ca. 1230-1310) in aanmerking te komen, omdat dat ook de tijd van opkomst der meeste Hollandse en Zeeuwse steden is geweest en er bovendien na die periode tot midden vijftiende eeuw geen nieuwe bedelordekloosters meer in het graafschap gesticht zijn. Toen waren echter alle omstandigheden zodanig veranderd, dat de vele laatmiddeleeuwse kloosterstichtingen een aparte studie zouden hebben gevergd. Naast deze tijdsbeperking tot praktisch de dertiende eeuw kwam een plaatsbeperking: in de eerste stichtingsperiode ging het in feite om Middelburg, Zierikzee, Dordrecht en Haarlem. In elk van deze steden werd voor 1260 één bedelordeklooster gevestigd, daarna tot 1310 in elke stad nog eens één, zodat de vier bedelorden in acht decennia over de vier steden hun acht kloosters wel heel eerlijk hebben verdeeld, wel begrijpelijk.

Nu was dus de vraag: waren dit in die tijd de enige echte 'steden'? Want waarom deze vier en niet ook Delft, Leiden of andere? En de andere vraag was: zijn de betrokken kloosters er inderdaad gevestigd in de toenmaals nieuwe voorsteden? Waarom de gekozen plekken en geen andere? In deel I komt de auteur na benutting van een indrukwekkende hoeveelheid bronnenmateriaal en literatuur tot een aantal conclusies, die aan beide hypothesen van Le Goff althans voor Holland en Zeeland weinig steun geven; daarentegen komt onmiskenbaar naar voren, dat de acht bedelordekloosters juist in de vier toenmalige bestuurscentra der graven zijn gevestigd, ook al valt grafelijke stimulering daarvan niet goed uit de geschriften af te leiden. Als verklaring poneert de auteur de anti-staufische politiek van Willem II: de bedelmonniken van die eerste tijd waren consequent pro-pauselijk. Maar hadden de steden zelf ook een sterk verlangen naar vestiging van bedelordekloosters binnen hun muren? Dus speelden deze kloosters een opvallende voorkeursrol temidden van de overige geestelijkheid, regulier en seculier? Dit wordt in deel II nagegaan.

Uit het onderzoek naar de frequentie waarmee de stedelijke overheden en gilden of burgers gebruik maakten van bedelmonniken bij het vidimeren van oorkonden, kwam geen opvallende sterke voorkeur voor bedelmonniken aan het licht, vindt de auteur; zij spelen in dit opzicht en een aantal andere een normale vrouwensrol in het geheel van de plaatselijke clerus. De vestiging der acht kloosters schijnt dan ook meer een grafelijk dan een stedelijk initiatief te zijn geweest. Ook het onderzoek naar de begunstiging van bedelmonniken, alsmede naar het gebruik van kloostergebouwen voor wereldlijke doeleinden en naar de bemoeienis van stad en burgers bij het beheer van kloostergoederen, leverde voor de dertiende eeuw weinig op. Het meeste wat de auteur vermeldt, heeft betrekking op de vijftiende en zestiende eeuw, wanneer de bronnen veel talrijker zijn. De conclusies omtrent die late eeuwen laten zich niet zonder meer transponeren naar de dertiende eeuw, zij vallen eigenlijk buiten het tijdsbestek van deze studie. Daarom ook gaat 'de geconstateerde nauwe band tussen burgers en bedelordekloosters' (176) voor de dertiende eeuw voorlopig niet op.

Deze rijke, serieuze en voorzichtige studie laat toch wel een aantal vragen open. Het uitgangspunt om alleen juridische, sociaal-economische en topografische gegevens te verwerken, maakt dat men aan de buitenkant van het fenomeen bedelordeklooster blijft staan en dat er weinig zicht wordt geboden op de rol die deze kloosterlingen in het dagelijks leven van de vier steden hebben gespeeld. Weliswaar heeft de werkgroep van het Historisch Seminarium van de gemeente universiteit van Amsterdam, die zich met de positie der bedelorden heeft beziggehouden en waaruit deze studie is voortgekomen uitdrukkelijk verklaard, deze geestelijke en culturele betekenis niet te willen bestuderen; maar het is de

vraag of men juist hier een dergelijke isolering van sociaal-economische en juridische elementen uit zoiets complex en religiedoortrokkens als een middeleeuwse stad mag doorvoeren. Aan het eind van het boek van Henderikx weet men eigenlijk nog niet, wat deze paters en broeders voor de dertiende-eeuwse stedelingen hebben betekend; de versregels van Melis Stoke aan het slot houden dan ook geen echt verband met het voorafgaande accentueren juist ons bezwaar: de titel van het werk is iets te pretentius, want het betreft hier in feite meer een bijzonder solide en onmisbare voorstudie.

Bij het overigens zeer rijke bronnen- en literatuuroverzicht mist men de vermelding van het ook voor Holland en Zeeland belangrijke archief der minderbroeders in het Belgische Sint Truiden (dat der Gentse dominicanen met Haarlemse archivalia wordt wel opgegeven). Ook ontbreekt Moormans *History of the Franciscan Order, from its Origins to the Year 1517* uit 1968, een moderne nuancering en aanvulling op Holzapfels standaardwerk uit 1909, die vanuit de optiek van de minderbroedersorde verhelderend had kunnen werken voor de eerste decennia van haar geschiedenis. Zelfs een ouder werk als de *Histoire de la fondation & de l'évolution de l'ordre des frères mineurs au XIIIe siècle* (1928) van Père Gratien de Paris, had de auteur nog kunnen helpen bij het begrijpen van de 'Constructions a l'intérieur des villes' (157-167). Bij de regulieren-adviseurs van de auteur schijnt evenwel geen minderbroeder te zijn geweest (Woord Vooraf, v). De verhalende bronnen over de oudste kloosters in de Nederlanden (Syntagma, Polius, Bürvenich, en andere) zijn door Verbeek-Van den Borne in 1931 wel degelijk aanbevolen, maar door de auteur kennelijk niet geraadpleegd, waardoor diverse nuances ontbreken. Men krijgt dan ook de indruk, dat het *apostolat mendiant* van de minderbroeders soms wat te veel vanuit het *fait urbain* en de grafelijke politiek is bekeken; voor de andere bedelorden gaat dit bezwaar wellicht minder op dank zij de opmerkingen der adviseurs.

Dat in een zo veelomvattend werk als dit enkele schoonheidsfoutjes zijn blijven staan, ligt voor de hand. Zo verwijst de noot op pagina 3 naar Grundmanns studie uit 1935, maar bij de Bronnen... op pagina 221 wordt alleen de editie 1961² genoemd en niet echt verduidelijkt, dat dit het bedoelde werk is, terwijl op pagina 29 noot 92 ons verzekert, dat de twee edities belangrijk verschillen. Ook zijn de tien stadsplattegronden (88-89) natuurlijk niet getekend op schaal 1:3.280, maar wel tienmaal zo klein (1:32.800 of daaromtrent); middeleeuwse steden waren niet groot, maar ook weer niet zó piepklein als hier gesuggereerd. Overigens is het te loven dat de plattegronden alle op dezelfde schaal zijn getekend; dat verraadt de opvattingen van de makers van de (met ongeduld verbeide) *Historische steden-atlas van Nederland*. Moeten wij verder geloven, dat er al in 1383 observanten te Zierikzee waren (117)? De auteur had hier mogen signaleren, dat deze 'legende' bij Reyersbergen - Boxhorn eenvoudig niet waar kan zijn; zo wreekt zich hier op eigenaardige wijze, dat de werkgroep de vijftiende-eeuwse observantiebeweging buiten het onderzoek heeft willen houden en er bijgevolg zelf niet mee vertrouwd is geraakt, terwijl de studie zich toch telkens weer in vijftiende-eeuwse situaties verdiept. Een adviseur van franciscaansen huize had dit zeker niet onopgemerkt laten passeren.

De vele resultaten van deze geweldige hoeveelheid arbeid zijn toch in een bepaald opzicht wat armoedig te noemen. Dit komt zeker mede door bronnenschaarste, maar volgens ons juist omdat werkgroep en auteur zich alleen aan het oorkondemateriaal en de topografie hebben willen houden en vrijwel uitsluitend hebben willen letten op de sociaal-economische positie der kloosters. In deel II ontnemt deze eenzijdige basis aan het gevondene toch wel een flink deel van zijn duidelijkheid: zo tonen de bijlagen wel degelijk duidelijk aan, dat de oversten der bedelordekloosters zeer frequent vidimeerden en als getuigen optraden, wat de auteur zelf ook aanstipt op pagina 151, 178 en 188, maar praktisch ont-

RECENSIES

kent op pagina 166. De vraag blijft staan: waarom juist zij zó vaak? Ook de begunstiging van bedelordekloosters via testamenten is wel opvallend; dit strekt zich uit tot veel later eeuwen en is bijvoorbeeld te Londen in de vijftiende eeuw een normaal verschijnsel. Ook kan worden opgemerkt, dat de vertrouwensrhissie van de Goudse gardiaan naar Brugge in 1438/39 precies hetzelfde doel diende als het vermelde voor Bergen op Zoom in 1473 (127). Maar in hoeverre dit te herleiden is tot een constant prestige van deze paters (bijvoorbeeld in contrast tot de overige stadsgeestelijkheid) wordt ons niet verduidelijkt, terwijl toch juist dit soort dingen de 'rol' der bedelmonniken in de steden uitmaakten of er de veelzeggende symptomen van vormden.

Onze eindconclusie is, dat hier zeer belangrijk voorbereidend werk is gedaan voor de studie van de positie en invloed der bedelorden in de middeleeuwse steden in de noordelijke Nederlanden. Helaas zijn zowel de tijdsbeperking (dus zonder de latere observatiebeweging) als de optiekbeperving (dus zonder de geestelijke en culturele invloed der monniken) ernstige bezwaren. Uiteindelijk behoort over deze mendicanten te worden gestudeerd vanuit de gezichtshoek van mentaliteitsgeschiedenis; al het andere is onontbeerlijk en belangrijk, maar alleen als basis en voorstudie daarvoor. Juist daarom is het van belang, dat de werkgroep op deze degelijke wijze doorgaat met deze voorstudies over de andere gewesten, zoals in de inleiding aangekondigd wordt (de studie van Verkerk over de dominicanen te Leeuwarden verdient zeker een spoedige definitieve publikatie), maar ook met zulke voorstudies over de veertiende tot zestiende eeuw, welke in de inleiding slechts worden aanbevolen, maar waaraan zeker dringend behoefte bestaat. Dat hier nog veel te ontdekken valt, is al lang gebleken uit het boek van Post over *Kerkelijke verhoudingen*, dat immers tal van correcties op het oudere 'impressionistische' beeld aanbracht.

Nadat een hele serie van serieuze en grondige onderzoeken als het onderhavige zal zijn verschenen, komt dan hopelijk eens de tijd waar ook de auteur naar uitziet (188), dat op dit dorre maar degelijke fundament van realia eindelijk een echte geschiedenis van de bedelordeninvloed in de noordelijke Nederlanden kan worden opgebouwd. Stüdeli heeft voor Duitstalig Zwitserland in 1969 al iets in die geest geboden; hopelijk hoeven wij niet naar het woord van Heinrich Heine vijftig jaar te wachten tot in Nederland hetzelfde gebeurt!

F. A. H. van den Hombergh

J. van Herwaarden, *Opgelegde bedevaarten. Een studie over de praktijk van opleggen van bedevaarten (met name in de stedelijke rechtspraak) in de Nederlanden gedurende de late middeleeuwen (ca 1300-ca 1500)* (Dissertatie Groningen; Assen: Van Gorcum, 1978, xxvi + 774 blz., f 127,50, ISBN 9023215745).

Na het overlijden, op 3 november 1978, van prof. mr B. H. D. Hermesdorf stelde mevr. mr M. Hermesdorf-Imkamp ons de hier volgende, onvoltooide boekbespreking met bijbehorende aantekeningen ter beschikking. Wij zijn haar hiervoor zeer erkentelijk. De redactie plaatst de recensie in de aangetroffen vorm en vat in een naschrift de losse notities kort samen.

Wie tot voor kort iets meer over bij wijze van straf opgelegde pelgrimages wilde weten zal te rade gegaan zijn in het in 1922 verschenen boek van E. van Cauwenbergh: *Les pèlerinages expiatoires et judiciaires (dans le droit communal de la Belgique au moyen âge)*. Wie